

Waldemar Janiga

Funkcje wartości w kształtowaniu osobowości

Studia Warmińskie 43, 225-236

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

FUNKCJE WARTOŚCI W OSOBOWOŚCI

Treść: Wstęp. — 1. Pojęcia wartości i osobowości. — 2. Skutki realizacji wartości. — 3. Poczucie sensu życia. — 4. Wartości w strukturze sumienia. — 5. Motywująca rola wartości. — 6. Style życia. — Zusammenfassung

WSTĘP

W trakcie rozwoju wykształca się w człowieku system wartości, który spełnia ważne funkcje. Przede wszystkim wartości ukierunkowują rozwój osobowości. Jeżeli zostaną one zinternalizowane, mają decydujący wpływ na cele i zadania realizowane przez człowieka, na kształtowanie sumienia, dokonywanie ocen moralnych, na poczucie zadowolenia, a zwłaszcza na doświadczenie sensu życia, a w konsekwencji na wybór określonego stylu życia. Problematyka ta może mieć różne ujęcia. W niniejszym opracowaniu rozważamy problem funkcji wartości w osobowości, mając na uwadze fakt, iż człowiek *nie jest tylko pobudzany do działania przez popędy, ale także pociągany przez wartości* [...]. *Dążenie do wartości i sensu jest podstawową siłą motywacyjną w człowieku, jest jego głównym i najważniejszym dążeniem. Jest ono również zasadniczą drogą do pełnej samorealizacji, spełnienia siebie w wymiarze naturalnym i nadprzyrodzonym. Jeżeli tak jest, to fakt ten musi także uwzględniać teoria pedagogiki, koncepcja wychowania młodego człowieka*¹. A zatem warto sobie uświadomić podstawowe funkcje wartości w osobowości, by dobrze prowadzić proces wychowawczy, który musi być wychowywaniem do autentycznych wartości². I to jest cel artykułu.

¹ M. Wołicki, Dążenie do sensu i wartości a samorealizacja, w: Katecheza w służbie wiary, red. W. Janiga, T. Kocór, Przemyśl 2004, s. 355; por. t e n ż e, Teoria motywacji w ujęciu Viktora Emila Frankla, *ZP* 1(1988), s. 59–64.

² Idzie tu zwłaszcza „o prymat wartości duchowych, dobra, prawdy, piękna i innych wartości przed wartościami materialnymi”; zob. M. Wołicki, Wychowanie do wartości, Wrocław 1999; t e n ż e, Dążenie do sensu, jw., s. 355; W. Janiga, Akceptacja wartości religijno-moralnych katechizowanej młodzieży w środowisku szkolnym, Lublin 1999, s. 24–127 (mps B KUL).

I. POJĘCIA WARTOŚCI I OSOBOWOŚCI

Wyodrębnienie problematyki wartości w autonomiczną naukę — aksjologię — dokonało się dopiero na przełomie XIX i XX wieku³. Nazwy aksjologia⁴ po raz pierwszy użył P. Lapie, a później E. von Hartmann, lecz sama problematyka aksjologiczna jest tak stara, jak stara jest problematyka dobra w filozofii⁵. W XIX wieku R.H. Lotze stworzył odrębną dyscyplinę — filozofię wartości⁶.

Wielorakie funkcje wartości powodują, że stają się one przedmiotem badań różnych dziedzin nauki⁷. K. Kotłowski, przypominając tezę R. Ruyera, stwierdza, że dzisiaj *otwierając książkę na temat wartości nigdy do końca nie wiemy z góry, czy będziemy mieli do czynienia z: 1) traktatem teologicznym; 2) z rozprawą psychologiczną na temat popędów i zainteresowań; 3) z rozprawą o charakterze socjologicznym; 4) z traktatem ekonomicznym; 5) z rozprawą logiczną; 6) z traktatem moralnym; 7) z rozprawą dotyczącą zagadnień ogólnofilozoficznych; 8) z rozprawą na tematy psychologii ogólnej*⁸. Wynika to stąd, że w nauce pojawiło się wiele ujęć i definicji wartości, w zależności od tego, która z dyscyplin podejmuje tę problematykę. Władysław Tatarkiewicz wyraża wręcz pogląd, że zdefiniowanie wartości jest niezmiernie trudne i nie wiadomo, czy w ogóle jest możliwe⁹. W niniejszym tekście pominie się szeroką dyskusję na ten temat wśród filozofów, teologów, socjologów, pedagogów, psychologów, ekonomistów, etnografów i innych znawców zagadnienia. Można jednak podać ogólną definicję wartości: *wartość — podstawowa kategoria aksjologii, oznaczająca wszystko, co cenne i godne pożądania, co stanowi cel ludzkich dążeń*¹⁰. We współczesnej pedagogice wartości definiuje się jako odkryte w oparciu o doświadczenie psychopedagogiczne normy i zasady postępowania, które umożliwiają wychowankowi rozwój i satysfakcjonujące życie¹¹. Inna definicja określa wartość jako dobro obiektywne, zaspokajające potrzeby i decydujące o ukierunkowaniu oraz rozwoju

³ S. Kowalczyk, *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*, Wrocław 1986, s. 141.

⁴ Gr. *axios* — mający wartość, wartościowy, *logos* — rozum, teoria, nauka; T. Styczeń, *Aksjologia*, EK, t. 1, k. 256; por. H. Hülsmann, *Axiologie*, w: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Darmstadt 1971, s. 737; („Axiologie ist Weltlehre als strenge Theorie der Werte, analog der Logik und in Unterschiedenheit von einer reinen Praktik als Lehre vom Handeln”); M. Scheler, *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*, Bern – München 1954, s. 102; S. Kowalczyk, *iw.*, s. 142.

⁵ T. Styczeń, *iw.*, k. 256.

⁶ S. Kowalczyk, *iw.*, s. 146.

⁷ „Kolejno pojęcie wartości rozwijano w dziedzinach: ekonomii (jako wartość ekonomiczna — A. Smith), moralności (jako dobro moralne — I. Kant, G. Hegel), estetyki (jako piękno — H. Lotze), religii (jako świętość — R. Otto), i logiki (jako prawda — G. Frege)”; A. Bronk, *Wartości chrześcijańskie*, *RF* 41: 1993, nr 2, s. 62. Na temat wielorakiego funkcjonowania pojęcia „wartość” zob. m.in. K. Chałas, *Wychowanie ku wartościom. Elementy teorii i praktyki*, Kielce 2003, s. 15–29; A. Błasiak, *Młodość — świat wartości*, Kraków 2002, s. 23–134.

⁸ K. Kotłowski, *Filozofia wartości a zadania pedagogiki*, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1968, s. 34.

⁹ W. Tatarkiewicz, *Parerga*, Warszawa 1978, s. 61.

¹⁰ U. Schrade, *Etyka — główne systemy*, Warszawa 1992, s. 50.

¹¹ M. Dziewiecki, *Kształtowanie postaw. Wolność — Wartości — Seksualność*, Radom 1997, s. 29.

osobowości. Aby jednak owo obiektywne dobro (mogące mieć postać rzeczową, osobową, kulturalną, moralną czy religijną) było wartością, konieczne jest, by wychowanek je dostrzegł i zechciał po nie sięgnąć. Z pedagogicznego punktu widzenia, o randze wartości decyduje bowiem podmiotowe ustosunkowanie się wychowanka wobec nich. Dobro stanowi zatem wartość tylko wtedy, gdy zdolne jest oddziaływać na człowieka, zdobyć jego przychylność i zdynamizować jego rozwój psychofizyczny¹². Poznanie, doświadczanie i akceptacja wartości sprzyja zaś ich internalizacji, dzięki czemu utralają się sposoby zachowania zgodne z wartościami¹³.

Ze względu na dociekania zawarte w artykule, warto też zwrócić uwagę, że nowożytnie pojęcie wartości łączy się z czynnością wartościowania sięgającą do fundamentów ludzkiej egzystencji. Tylko człowiek ma wrażliwość aksjologiczną i dopiero dzięki wartościom życie jego staje się sensowne. To dlatego na dużą uwagę zasługuje analiza egzystencjalna Viktora Emila Frankla, w której wartości, obok sensu, są pojęciami podstawowymi. *Wartości, w ujęciu Frankla, mają podwójne odniesienie: do osoby i do istnienia. Wartością jest to, co służy osobie i wartością jest to, co służy istnieniu, podtrzymuje je, wzbogaca, przedłuża. Można by połączyć te odniesienia i powiedzieć, że wartością jest to, co służy istnieniu osoby ludzkiej. Ponieważ pełnią istnienia osoby ludzkiej jest jej zbawienie, stąd też Frankl przyjmuje za Maxem Schelerem, że zbawienie (salvation) jest najwyższym dobrem, największą wartością osoby*¹⁴.

Należy również dodać, że pogląd ten ma swoje źródło w chrześcijaństwie, które ubogaciło teorię wartości w nowe, ważne elementy. Zalicza się do nich: połączenie wartości z osobą ludzką, utworzenie powszechnej hierarchii wartości oraz uzależnienie wszystkich wartości od Boga jako wartości najważniejszej. Wszystkie wartości odznaczają się zatem cechami teocentrycznymi; rzeczy są wartościowe dzięki swej relacji do Boga, natomiast po zerwaniu tej relacji tracą wartość¹⁵.

Termin „osobowość” oznacza względnie trwałą, dynamiczną strukturę złożoną z dwóch współdziałających ze sobą podstruktur: poznawczej (inteligencja z systemem pojęć, poglądów, przekonań) oraz motywacyjno-emocjonalnej (potrzeby, uznawany system wartości, postawy, role społeczne). Kształtowanie się dojrzałej osobowości jest procesem trwającym przez całe życie. Dzięki niemu jednostka przyjmuje odpowiedzialność za swoje życie i rozwija się w jedyny, niepowtarzalny sposób¹⁶.

¹² M. Majewski, Aksjologia w wychowaniu, EK, t. 1, k. 260.

¹³ R. Leuenberger, Internalization, w: Handbuch der Religions Pedagogik, B. 1, Zürich – Einsiedeln – Köln 1973, s. 114–117.

¹⁴ M. Wolicki, Relacja osoby a jej samorealizacja, Przemysł 1999, s. 183.

¹⁵ S. Kowalczyk, jw., s. 143: „Chrześcijaństwo mówi, że historia ludzkości i historia człowieka to ustawiczny dramat wartości. Bóg proponuje nam pewne wartości, a my je gubimy lub całkowicie odrzucamy (dramat grzechu). Dlatego można mówić o pesymizmie, ale nie całkowitym, bo pesymizmie natury i optymizmie łaski. Łaska ukazuje nam właściwą hierarchię wartości i doprowadza do wartości najwyższej — Boga”; por. m.in. A. Błasiak, jw., s. 64–94; A. Wierzbicki, Wartości chrześcijańskie, cz. 2, *Wychowawca* 2(2000), s. 33.

¹⁶ Z. Chlewiński, Dojrzałość: osobowość, sumienie, religijność, Poznań 1991, s. 13–38. Osobowość to pewna konstelacja bardziej czy mniej stałych elementów. Dlatego psychologowie chętniej opisują te elementy niż podają definicje. W psychologii wyróżnia się następujące komponenty osobowości: popędy i temperament, potrzeby, motywy, postawy, wartości i charak-

II. SKUTKI REALIZACJI WARTOŚCI

Człowiek i jego osobowość stanowią dziedzinę istnienia i urzeczywistnienia wartości. Są one czynnikiem, który bezpośrednio tworzy osobowość oraz nadaje jej indywidualny kierunek i dynamizm rozwoju¹⁷. Zdaniem Maslowa, powstanie systemu wartości umożliwia człowiekowi wrodzona tendencja do realizowania specyficznie ludzkich wartości naturalnych oraz wpływy i naciski kulturowe. Źródłem wartości oraz procesu wartościowania jest wewnętrzne doświadczenie jednostki, a więc wszystko to, co jest potencjalnie dostępne świadomości. W ramach tego doświadczenia dokonuje się proces oceny każdego momentu przeżyć. Proces ten, zwany przez Rogersa organizmicznym procesem wartościującym, wskazuje na to, co dla człowieka jest wartością (w zależności od tego, czy sprzyja, czy też utrudnia jego rozwój)¹⁸.

Początkowo wartości oraz proces wartościowania zlokalizowane są wewnątrz osoby i nie zależą od otoczenia. Dziecko nie uświadamia sobie jeszcze wartości, których doświadcza. Z biegiem czasu, chcąc pozyskać akceptację osób znaczących, przejmuje ono częściowo wartości przez nie preferowane. Ponieważ nie zawsze adoptowane przez dziecko wartości są zgodne z jego wewnętrznymi odczuciami, może w efekcie dojść do odejścia od wewnętrznego źródła wartości i przyjęcia systemu wartości z zewnątrz. Tak wytworzony system cechuje sztywność i niepodatność na zmiany. Do prawidłowego rozwoju osobowości konieczna jest zatem atmosfera bezwarunkowej akceptacji ze strony otoczenia, która sprzyja dokonywaniu wyborów spontanicznie, w poczuciu wolności, a także akceptacja własnej wewnętrznej natury¹⁹.

Realizacja wartości zgodnych z subiektywnymi odczuciami, wybranych w sposób świadomy i wolny, prowadzi do rozwoju oraz doskonalenia wszystkich możliwości organizmu, co określa się jako proces stawania się lub jako samoaktualizację. Warunkiem zaistnienia tego procesu jest zaspokojenie wartości podstawowych. Po ich osiągnięciu człowiek pragnie realizować wartości wyższe, zwane wartościami istnienia²⁰. W sytuacji, gdy wartości te zostaną przez jednostkę zinterioryzowane, a więc przyjęte jako własne, mogą one stać się ostatecznymi celami rozwoju, wartości są bowiem tymi jakościami egzystencji osobowej, które coś proponują, w coś angażują, do czegoś odnoszą, ku czemuś orientują. Osoba realizująca je ma poczucie odkrywania i wypełniania swego życiowego powołania. Jest twórcza, odpowiedzialna, zdolna do wielkich poświęceń. Lepiej przystosowuje się do warunków otoczenia, a jej kontakty z ludźmi są głębokie, zindywidualizowa-

ter. Kierunki psychologiczne w zróżnicowanym stopniu przedstawiają ich znaczenie; por. H. Krzyszczo, *Osobowość*, w: *Psychologia dla teologów*, red. J. Makselon, Kraków 1995, s. 177.

¹⁷ W. Cichoń, *Wartości — Człowiek — Wychowanie*, Kraków 1996, s. 161.

¹⁸ P. Oleś, *Zagadnienie wartości w psychologii humanistycznej* A.H. Maslowa i C.R. Rogersa, *RF* 29: 1981, z. 4, s. 144–147; C. Rogers, *Toward Modern Approach to Values. The Valuing Process in the Mature Person*, *JASP* 68(1964), s. 160–167.

¹⁹ P. Oleś, *op. cit.*, s. 147–148.

²⁰ Tamże, s. 149; A.H. Maslow, *Motywacja i osobowość*, Warszawa 1990, s. 72–124; tenże, *W stronę psychologii istnienia*, Warszawa 1986, s. 26–49.

ne. Istota ludzka wyposażona jest — według Masłowa — w naturalną presję ku wartościom wyższym, zaufania do siebie i samoakceptacji²¹.

III. POCZUCIE SENSU ŻYCIA

Dojrzałość osobowa wiąże się nierozzerwalnie z poczuciem sensu życia. Natomiast sens życia łączy się ściśle z naturalnym ukierunkowaniem się człowieka do otwarcia się na wartości. Temu zagadnieniu, dotyczącemu sensu i wartości życia jako podstawowego ludzkiego dynamizmu i istotnego ludzkiego dążenia, jak już wspomniano, wiele uwagi poświęcił w swych pracach V.E. Frankl. Jego zdaniem, człowiek potwierdza swoje człowieczeństwo ukierunkowaniem się na wartości²². Dzięki nim może on przekraczać aktualny stan, sytuację życiową, relacje społeczne oraz dojrzeć swoją pozycję i rolę na tle ponadindywidualnej całości, wartości mają bowiem właściwość dynamizowania i angażowania, pociągają, dynamizują.

Duże znaczenie omawiany autor przypisał wartościom ostatecznym, przekraczającym wymiar zysk — dawanie. One to warunkują proces autotranscendencji, czyli ukierunkowują rozwój człowieka na realizację obiektywnych, istniejących poza obszarem „ja” wartości²³. Dzięki nim jednostka może zachować właściwą sobie osobową wolność i godność ludzką nawet w sytuacjach nadzwyczajnego cierpienia, poczucia winy czy w obliczu śmierci²⁴. Partycypowanie w świecie wartości pomaga w regulowaniu postaw i odniesień do sukcesów i porażek, do wygranych i przegranych, do poczucia szczęścia i cierpienia. Są to bowiem elementy towarzyszące egzystencji i współtworzące ją²⁵.

Realizacja wartości daje człowiekowi najgłębsze źródło satysfakcji, co stanowi istotę sensu życia. Doświadczenie sensu życia jest procesem dynamicznym, ciągłym i otwartym. K. Popielski określa je jako doświadczenie najgłębsze i szczytowe, jako rzeczywistość i wartość samą w sobie²⁶.

Pełnia sensu w życiu może łączyć się zarówno z sukcesem, jak i niepowodzeniem. Umiejętność dostrzeżenia wartości w cierpieniu przyczynia się do lepszego rozumienia i ubogacania ludzkiej egzystencji. Dodaje też siły do życia. Każda sytuacja czy zdarzenie powinno mieć określony sens, który człowiek powinien dostrzec i przyjąć²⁷.

Z obserwacji wynika, iż obniżenie się orientacji co do sensu życia człowieka pogarsza jego ogólne zdrowie psychiczne i zwiększa skutki frustracji. Szczególnie

²¹ P. Oleś, *juw.*, s. 150–152.

²² V. Frankl, *Der Mensch auf der Suche nach dem Sinn*. Offentlicher Vortrag im Rahmen des XIV Internationalen Kongresses für Philosophie, w: V. Frankl, *Psychoterapie für Laien*, Frankfurt 1973, s. 174–175.

²³ Z. Uchnast, *Koncepcja człowieka jako osoby w psychologii humanistyczno-egzystencjalnej*, w: *Człowiek — pytanie otwarte*, red. K. Popielski, Lublin 1987, s. 48–53, 96–98.

²⁴ V. Frankl, *Homo patiens*. Próba wyjaśnienia sensu cierpienia, Warszawa 1984, s. 65–68.

²⁵ K. Popielski, *Noetyczny wymiar osobowości*, Lublin 1994, s. 147–149.

²⁶ Tenże, *Doświadczenie sensu i jego znaczenie dla egzystencji*, w: *Człowiek — Wartości — Sens*. Studia z psychologii egzystencji, red. tenże, Lublin 1996, s. 58–60.

²⁷ V. Frankl, *Nieuświadomiony Bóg*, Warszawa 1978, s. 15–18.

u młodych ludzi przejawem tego mogą być postawy cynizmu, nihilizmu i rezygnacji. Końcowym efektem poczucia bezsensu i egzystencjalnej pustki mogą stać się zaburzenia patologiczne, takie jak stany depresyjne, zanik motywacji, nerwica noogenna, uzależnienia bądź ucieczka od życia²⁸.

IV. WARTOŚCI W STRUKTURZE SUMIENIA

Kolejną istotną funkcją wartości jest kształtowanie sumienia. Sumienie, określane w psychologii jako nadrzędna struktura poznawczo-oceniająca, składa się z systemu pojęć moralnych, norm moralnych oraz towarzyszących im uczuć. Rozwija się ono w życiu osobniczym jednostki w oparciu o genetycznie uwarunkowane predyspozycje. Sumienie, jako istotna część osobowości, stosunkowo niezmienna i stabilna, spełnia dwie główne funkcje: jest źródłem powinności oraz autokratycznych ocen. Dzięki niemu następuje poznanie i wartościowanie moralne²⁹.

Ważną podstrukturę sumienia stanowi system wartości. Wartości wyznaczają odpowiednie kryteria ocen moralnych. Są również układem odniesienia dla norm moralnych, dostarczając podstaw do ich odrzucenia lub zaakceptowania. Oceny sumienia mają charakter „niezależny”, obiektywny i uniwersalny, gdyż opierają się na obiektywnych wartościach³⁰.

Funkcjonowanie sumienia zależy w dużej mierze od przyjętej hierarchii wartości. W osobowości człowieka można wyodrębnić dwie hierarchie wartości: idealną i realną. Idealna — przyjęta świadomie — porządkuje ludzkie motywy zgodnie z normami moralnymi. Realna hierarchia wartości — leżąca u podstaw ludzkiej motywacji — obejmuje wszystkie potrzeby, dążenia, cele, ideały i modele kulturowe. Tak więc moralna motywacja ludzkich działań wpływa na funkcjonowanie całej sfery motywacyjnej, a wartości moralne są nadrzędnymi regulatorami, według których człowiek porządkuje i hierarchizuje inne wartości. Obie hierarchie są ze sobą ściśle związane, a decyzja moralna jest efektem tego oddziaływania. Oceniając swoje postępowanie, człowiek dostrzega głównie idealną hierarchię wartości, gdyż hierarchia realna znajduje się poniżej progu jego świadomości. Wszelkie rozbieżności pomiędzy uznawanym systemem wartości moralnych a własnym postępowaniem są bodźcem do jego zmiany. Regulacyjna funkcja wartości ujawnia się głównie w sytuacjach niepewności, trudności podjęcia decyzji czy też sprzeczności między postępowaniem własnym a uznawanym systemem wartości. Polega ona na dążeniu podmiotu do realizacji wartości „idealnych”. Aby wartości spełniały swoją regulacyjną funkcję, muszą być przez jednostkę zinternalizowane. Zyskują wtedy charakter imperatywno-kategoryczny³¹.

²⁸ K. Popielski, „Sens” i „wartość” życia jako kategorie antropologiczno-psychologiczne, w: Człowiek — pytanie otwarte, red. tenże, Lublin 1987, s. 110–124; tenże, Noetyczny, jw., s. 208.

²⁹ Z. Chlewiński, jw., s. 40–41; tenże, Sumienie — psychologiczne mechanizmy funkcjonowania, formacji i deformacji, *RF* 31: 1983, z. 4, s. 25–54.

³⁰ Z. Chlewiński, Dojrzałość, jw., s. 43–47.

³¹ Tamże, s. 47–49.

Realizacja w swoim życiu świadomie odkrytych wartości moralnych jest symptomem osiągnięcia dojrzałości sumienia. Natomiast świadoma negacja wartości oraz postępowanie wbrew własnym przekonaniom moralnym uruchamia obronne mechanizmy samooszukiwania i może doprowadzić do deprawacji sumienia³².

Wpływ systemu wartości na zachowanie człowieka zależy również od poczucia własnej wartości. Świadczy o tym fakt, iż przestrzeganie norm wiąże się z zadowoleniem, satysfakcją, natomiast ich naruszenie powoduje poczucie winy³³.

Rozwój ludzkiego sumienia ma złożony charakter. Należy uwzględnić w nim dwa aspekty: rozwój wartościowania oraz poczucia winy. Nie sposób oddzielić od siebie tych dwóch procesów. Umiejętność przeżywania winy (skruchy) jest jedynym ze wskaźników dojrzałości sumienia. Zarówno rozwój wartościowania moralnego, jak i poczucia winy przechodzi przez wiele faz rozwojowych³⁴. Człowiek rodząc się jest amoralny — nie ma żadnego systemu norm moralnych. Wartościuje natomiast przyjemność i przykrość głównie w sferze samopoczucia fizycznego. Nie jest w stanie przeżywać poczucia winy, doznaje natomiast lęku wynikającego z zagrożenia poczucia bezpieczeństwa. Rozwój dziecka rozszerza zakres wartościowania o przeżycia psychiczne i estetyczne. Dziecko w wieku przedszkolnym potrafi już werbalizować normy moralne, choć trudniej jest u niego z realizacją ich z powodu niedostatecznie ukształtowanych mechanizmów kierowania sobą. Stopniowo, w miarę przyswajania sobie pojęć moralnych, w wieku 4–5 lat dziecko dostrzega powinności, co przejawia się w jego zachowaniu³⁵. Wtedy również dziecko uświadamia sobie zakres swojej zależności od konieczności respektowania zarządzeń i zakresów obwarowanych karą. Oddziaływania wychowawcze winny kształtować poczucie winy oparte na współczuciu dla pokrzywdzonego oraz chęć poprawy³⁶.

Wiek szkolny przynosi dziecku odkrycie zasad porządku, ładu, organizacji życia oraz świadomość własnego w nim udziału. Młody człowiek uczy się uwzględniania potrzeb innych ludzi. Stopniowo rodzi się u niego rozumienie istoty ładu moralnego, zdolność przewidywania konsekwencji jego naruszenia oraz dążenie do podtrzymania tegoż ładu. W procesie rozwoju poczucia winy zmniejsza się wówczas natężenie lęku przed karą, a wzrasta autorytet zakazującego, zwiększa się także zdolność rozumienia sensu zakazu. W ten sposób poczucie winy staje się ludzkim sumieniem, które może spełniać funkcję uprzedzającą działanie, ostrzegającą³⁷.

Rozwój sumienia jest procesem bardzo złożonym, indywidualnym. Normy moralne mają charakter idealny. Kierowanie się nimi wymaga więc od człowieka dużego wysiłku, trafnych ocen moralnych oraz analizy i kontroli własnych motywów³⁸. Jednakże rozwój intelektualny jednostki — połączony z prawidłowym

³² Tamże, s. 82.

³³ Tamże, s. 49–50.

³⁴ E. Sujak, Stawanie się i dojrzewanie ludzkiego sumienia, *Znak* 215(1972), s. 690–691.

³⁵ Z. Chlewiński, jw., s. 75–76.

³⁶ E. Sujak, jw., s. 692–694.

³⁷ Tamże, s. 694–698.

³⁸ Z. Chlewiński, jw., s. 82.

rozwojem pojęć moralnych i kształtowaniem się uczuć moralnych — umożliwia osiągnięcie dojrzałości sumienia³⁹.

V. MOTYWUJĄCA ROLA WARTOŚCI

Wartości postrzegane są również jako jeden z czynników determinujących, mobilizujących do niego i wyzwających siły motywacyjne⁴⁰. Mechanizm regulujący tę funkcję wartości składa się z dwóch poziomów: poznawczego i emocjonalno-popędowego. Pierwszy poziom, zbudowany z siatki pojęciowej, w której zwierzchnią rolę pełnią pojęcia centralne, porządkuje i integruje napływające do jednostki informacje, zapewniając jej w ten sposób względną trwałość systemu przekonań⁴¹. Zdaniem J. Rejkowskiego, system poznawczy jest generatorem antycypacji, dzięki którym podmiot może orientować się w otoczeniu i formułować oceny dotyczące rzeczywistości. Jeżeli aktualna rzeczywistość — czyli „stan realny” — różni się od wyobrażenia „stanu idealnego”, wówczas jednostka pragnie to zmienić. Tak więc uznanie określonych wartości może określać wyobrażenie „stanu idealnego”, a tym samym może wpływać na powstanie motywacji do realizacji takiego stanu⁴².

Na drugim poziomie emocjonalno-popędowym przedmioty ujęte uprzednio w systemie pojęć są konfrontowane z układem potrzeb i oczekiwań jednostki. W rezultacie niektóre poznane przedmioty mogą stać się dla człowieka psychicznie znaczące, ważne. Uzyskują tym samym rangę wartości, a więc dobra zdolnego uaktywniać zarówno życie psychiczne jednostki, jak i jej działalność⁴³.

Tego typu motywacja, wynikająca z mechanizmów popędowo-emocjonalnych, różni się od powyższej (związanej ze strukturami poznawczymi). Opiera się bowiem na emocjach, które są pierwotne wobec ukierunkowania pragnień. Jednostka dąży ku czemuś nie dlatego, że pewien stan rzeczy jest przez nią pozytywnie oceniany, lecz dlatego, iż jest on źródłem satysfakcji emocjonalnej lub usuwa stan przykrości. Motywacje tego rodzaju zależą od struktury emocjonalnej człowieka — częściowo wrodzonej, a częściowo kształtowanej w wyniku doświadczeń osobistych⁴⁴.

Ponieważ motywacja ma dwa źródła: popędowo-emocjonalne oraz wynikające ze struktury poznawczej, może to powodować u jednostki konflikty wewnętrzne. Realizacja jednego typu motywacji zawsze frustruje motywację drugiego typu. Niekiedy, zwłaszcza wówczas, gdy trwałe potrzeby jednostki wchodzą w konflikt

³⁹ E. K o w a ł s k i, Konflikt sumienia, *CT* 60: 1990, z. 2, s. 5–13; Z. P ł u ż e k, Psychologia pastoralna, Kraków 1991, s. 91–97.

⁴⁰ M. M i s z t a l, Problematyka wartości w socjologii, Warszawa 1980, s. 113–126; K. O s t r o w s k a, W poszukiwaniu wartości, Gdańsk 1994, s. 14.

⁴¹ W. P r e ż y n a, Funkcja motywacyjna wartości religijnych osobowości człowieka, w: Wykłady z psychologii KUL, red. A. Januszewski, Z. Uchnast, T. Witkowski, Lublin 1988, s. 265–267.

⁴² H. Ś w i d a, Młodzież a wartości, Warszawa 1979, s. 40–41

⁴³ W. P r e ż y n a, *iw.*, s. 265–267.

⁴⁴ H. Ś w i d a, *iw.*, s. 42.

z uznanymi wartościami, realizuje ona raz jeden, innym zaś razem drugi typ motywacji, przejawiając tym samym brak konsekwencji. Taki konflikt niesie ze sobą niebezpieczeństwo zakłamania własnej świadomości, co w rezultacie może doprowadzić nawet do nerwicy⁴⁵.

Jak wynika z powyższych rozwiązań, kształtowanie się motywacji zależy od uznania przez jednostkę określonych wartości. Te, które zostały trwale i głęboko zinterpretowane, swoją intensywnością i trwałością zabarwiają styl indywidualnego życia oraz całą egzystencję, i to zarówno na poziomie świadomym, jak i podświadomym. Tym samym — zdaniem K. Popielskiego — współkreują i określają „idee wiodące” egzystencji⁴⁶. One to zaspokajają potrzeby wyższe człowieka, związane z orientacją w rzeczywistości, nadają sens istnieniu świata w świadomości jednostki w perspektywie całego życia, wyznaczają stosunek do siebie, ludzi i świata, orientują życie ludzkie na stały rozwój, integrują całość wysiłków człowieka, a w momentach krytycznych mobilizują do działania⁴⁷.

Funkcję taką w życiu człowieka mogą pełnić wartości religijne⁴⁸. Rozwój religijności zależy w dużej mierze od dopływu niezbędnych informacji dotyczących religii, odpowiadających na pytanie, czym jest religia i kim jest Bóg? Dzięki nim religia została włączona w światopogląd człowieka. Wszystkie braki w dopływie informacji religijnych mogą być źródłem kryzysów religijnych oraz niespójności filozofii życia. Jednak same wiadomości religijne nie motywują jeszcze do działania. Konieczne jest ich odczytanie i przeżycie jako dobra i wartości⁴⁹.

Rola wartości religijnych jako czynników motywujących zachowanie jednostki uwarunkowana jest także miejscem, jakie zajmują one w strukturze osobowości. Jeżeli stoją one na czele hierarchii wartości uznawanej przez jednostkę, wówczas przenikają i organizują całą osobowość człowieka. Niekiedy jednak wartości te znajdują się na obrzeżach osobowości lub współistnieją z wartościami pozareligijnymi. W rezultacie ich oddziaływanie na sferę motywacyjną człowieka jest osłabione i może doprowadzić do postawy obojętności lub wrogości wobec religii⁵⁰.

Badania wykazują, iż religia nie dla wszystkich stanowi wiodącą ideę życiową, różny jest także stopień przywiązania do wartości religijnych. O tym zaś, na ile stanie się ona wartością ukierunkowującą rozwój człowieka, decyduje poziom jego rozwoju osobowego⁵¹.

Człowiek ma zdolność do selekcji motywów, dzięki czemu może on w pewnym stopniu uniezależnić się od wyższych poziomów motywacji i wpływów zewnętrznych, a kierować postępowaniem zgodnie z przyjętą hierarchią wartości. W wypadku osobowości dojrzałej taka autonomizacja motywów świadomych wywiera decydujący i samodzielny wpływ na ukierunkowanie postępowania człowieka.

⁴⁵ Tamże, s. 43–45.

⁴⁶ K. Popielski, *Noetyczny, jw.*, s. 156–157.

⁴⁷ Tenże, Rola idei wiodącej w procesie integracji osobowości, *Summarium* 2(1972), s. 256–257.

⁴⁸ G. Allport, *Osobowość i religia*, Warszawa 1988, s. 72–80; Z. Chlewiński, Rola religii w funkcjonowaniu osobowości, w: *Psychologia religii*, red. tenże, Lublin 1982, s. 68–70.

⁴⁹ W. Prężyńska, *jw.*, s. 267–269.

⁵⁰ Tamże, s. 269–270.

⁵¹ Tamże, s. 261–275.

Dzięki dojrzałym decyzjom wyznaczanym przez świadome motywy zdobywa on wolność i autonomię⁵².

Inną funkcją wartości jest uaktywnianie wyobraźni, skojarzeń i intuicji. Tym samym człowiek zyskuje zdolność do kreowania nowych symboli, rzeczy, doświadczeń, zjawisk i rzeczywistości⁵³. Wartości są też sposobem umożliwiającym poznanie siebie, innych ludzi oraz rzeczywistości. Ten sposób opiera się na wnioskowaniu z obserwowanych skutków: myślenia, postępowania, dokonywanych czynów, rezygnowania, realizowania postaw itp.⁵⁴.

VI. STYLE ŻYCIA

Człowiek rozwija się pod wpływem pożądanego i akceptowanego przez siebie systemu wartości, który nadaje jego życiu indywidualny styl. Kształtuje się on stopniowo w oparciu o to, co w osobowości człowieka jest „ważne i własne”⁵⁵. W zależności od preferowanych i realizowanych w życiu wartości można wskazać wiele różniących się między sobą stylów życia.

Jako religijny styl życia można określić taki styl, w którym na szczycie hierarchii wartości znajdują się wartości religijne. To one określają stosunek człowieka do siebie, innych oraz do otaczającego świata. Dzięki nim jednostka uczy się bezstronnego i krytycznego patrzenia na siebie i na swoje czyny, dzięki nim potrafi również przyznać się do popełnionych błędów. Religia chroni człowieka przed lękiem, zwątpieniem i rozpaczą, pomaga mu zrozumieć związek między sobą a całością Bytu⁵⁶. Dzięki wartościom religijnym człowiek uświadamia sobie własną pozycję we wszechświecie i spoczywające na nim zadania. Zdaje sobie sprawę z tego, iż nie jest panem samego siebie i nie może kierować wszystkim według własnego widzimisie, ale że ma nad sobą kogoś, wobec kogo będzie musiał zdać sprawę ze swego postępowania⁵⁷.

Poza stylem religijnym wyróżnia się także — według typologii J. Kozielskiego — następujące style życia: dionizyjski, heraklesowy, prometejski, apolloński i sokratejski. Styl dionizyjski charakteryzuje ludzi, którzy w swoim życiu kierują się głównie takimi wartościami, jak: wygoda, konsumpcja, komfort, przyjemność oraz starają się wykorzystać wszelkie możliwości, jakie niesie im życie⁵⁸. Władza i dominacja nad innymi stanowią podstawowe wartości przypisywane stylowi heraklesowemu. Ludzi hołdujących mu cechuje wyszukiwanie środków i sposobów,

⁵² W. Furmanek, Człowiek — Człowieczeństwo — Wychowanie. Wybrane problemy pedagogiki personalistycznej, Rzeszów 1995, s. 44–45.

⁵³ K. Popielski, Noetyczny, jw., s. 164.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ G. Allport, jw., s. 63–65.

⁵⁶ Tamże, s. 76–80.

⁵⁷ D. von Hildebrand, Fundamentalne postawy moralne, w: Wobec wartości, red. tenże, J. Kłoczowski, J. Paściak, J. Tischner, Poznań 1982, s. 29–30.

⁵⁸ J. Kozielski, O człowieku wielowymiarowym, Warszawa 1988, s. 239.

które pozwalają im uzyskać i utrzymać kontrolę nad innymi⁵⁹. Najważniejszym przesłaniem stylu prometejskiego jest walka ze złem, kierowanie się w życiu zasadami moralnymi mającymi na celu dobro drugiego człowieka, pomaganie mu w sytuacjach kryzysowych⁶⁰. Styl życia zwany apollińskim jest przypisywany ludziom, którzy za naczelne wartości uznają twórczość, poznanie, rozwój nauki i sztuki. Jego przejawem są wciąż powstające wynalazki w różnych dziedzinach życia⁶¹. Ludzie prezentujący sokratejski styl życia dążą przede wszystkim do poznania i zrozumienia swojego charakteru i intelektu. Sprzyja to ciągłemu kontrolowaniu „ja realnego” z „ja idealnym”. Dzięki temu ludzie ci mogą kształtować własną osobowość w sposób świadomy i zamierzony. Celem ich życia jest rozwój osobisty i samodoskonalenie⁶².

W literaturze spotykamy również inne podziały stylów życia. Maria Gołaszewska w swoich pracach dotyczących teorii wartości oraz aksjologicznego rozwoju człowieka przedstawiła trzy modele życia, którym odpowiadają określone formy urzeczywistnienia wartości. Pierwszy polega na utożsamianiu siebie z pełnioną rolą społeczną i nadawaniu sensu własnemu życiu poprzez realizację wartości zastanych, społecznie uznanych oraz spożytkowanych dla własnego rozwoju. W drugim modelu człowiek nie ogranicza się jedynie do czerpania wartości z zewnątrz, lecz usiłuje dojrzeć je w sobie, w swojej osobowości, a następnie — aktualizując je twórczo — nadawać znaczenie własnemu życiu. Natomiast trzeci sposób sensownego życia charakteryzuje się tym, że jednostka nie tylko akceptuje zastane wartości i podporządkowuje się im, ale przejawia spotęgowane zaangażowanie się w celowym współtworzeniu wartości nowych, możliwie najwyższych, oraz stara się twórczo ubogacić zarówno ludzki świat, jak i własne życie. Autorka zwraca uwagę na konieczność uwzględnienia w wychowaniu dzieci i młodzieży wszystkich trzech modeli życia. Takie działanie zapewni wychowankom wszechstronny rozwój osobowości oraz „nauczy” ich urzeczywistniania wartości osobowych⁶³.

Podsumowując rozważania zaprezentowane w niniejszym przedłożeniu należy stwierdzić, iż wartości mogą spełniać w osobowości człowieka wiele istotnych funkcji. Rola, jaką spełniają, zależy od tego, na ile człowiek je pozna, zaakceptuje i urzeczywistni w swoim życiu. Bo *tylko człowiek, który chce przeżyć swoje życie w pełni po ludzku, musi przyjąć i zaakceptować system wartości, ale nie jakikolwiek, tylko taki, który pozwoli mu jako człowiekowi w pełni się zrealizować*⁶⁴. Idea człowieczeństwa zakłada bowiem, że człowiek jest bytem stojącym wobec wartości i na realizację tych wartości jest niejako „skazany” — jeśli tylko naprawdę chce być człowiekiem⁶⁵.

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ Tamże, s. 240.

⁶² Tamże.

⁶³ W. Cichoń, jw., s. 154–159.

⁶⁴ H. Skorowski, Współczesne problemy moralne młodzieży i możliwości ich rozwiązywania w Sakramencie Pokuty, w: Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej, red. R. Murawski, Warszawa 1989, s. 125.

⁶⁵ W. Stróżewski, W kręgu wartości, Kraków 1992, s. 38.

WERTEFUNKTION DER PERSÖNLICHKEIT

ZUSAMMENFASSUNG

Werte können in der Persönlichkeit des Menschen zahlreiche wesentliche Funktionen erfüllen. Vor allem richten sie die Persönlichkeitsentfaltung aus. Werte beeinflussen entscheidend Ziele und vom Menschen verwirklichte Aufgaben, gestalten das Gewissen, lassen moralische Bewertungen entstehen, rufen das Gefühl der Zufriedenheit hervor, und lassen den Sinn des Lebens erfahren und als Folge einen bestimmten Lebensstil. Die Rolle, die sie erfüllen, hängt davon ab, in wie weit sie der Mensch wahrnimmt, kennen lernt, akzeptiert und in seinem Leben verwirklicht. Diese Problematik kann verschiedene Fassungen haben. In dieser Bearbeitung wird das Problem der Wertefunktion der Persönlichkeit mit Berücksichtigung der Tatsache erwogen, dass das Streben nach Wert und Sinn Grundmotivation im Menschen ist und einfachster Weg zur vollen Selbstverwirklichung, zur Erfüllung seiner selbst im natürlichen und übernatürlichen Maß. Dieses Problem muss von der Theorie der Pädagogik, der Erziehungsauffassung von Jugendlichen berücksichtigt werden. Also ist es klug, sich über die Grundfunktionen des Wertes der Persönlichkeit bewusst zu werden, um den Erziehungsprozess so zu lenken, damit er zu authentischen Werten führt. Die Idee der Menschheit setzt nämlich voraus, dass der Mensch ein ständiges Dasein angesichts des Wertes ist und zu seiner Verwirklichung gewissermaßen „verurteilt“ ist, — wenn er nur wahrhaftig Mensch sein will.